

Jog, vallás, retorika a római gondolkodásban

Nótári Tamás: *Jog, vallás és retorika*
2., bővített kiadás,
Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó,
Budapest, 2008, 356 p.
ISBN 978 963 9722 4 77

A klasszikus antikvitás talán legjelentősebb szónoka, Marcus Tullius Cicero Kr. e. 63 novemberében mondta el beszédét a következő eszterdő consuli tisztségére pályázó hadvezér, Lucius Licinius Murena védelmében, akit vetélytársai és azok hívei választási csalással, ambitusszal vádoltak. Murena elítélése a köztársaságot is súlyos veszélybe sodorta volna, hiszen ebben az esetben 62 elején az állam irányítását a két consul helyett csupán egy vehette volna át, aki a Catilina által szított összeesküvés rémével nem tudott volna megküzdeni. A per kimenetele jól ismert, a bíróság felmentette Murenát, aki így a következő évben megkezdhette consuli működését, s átvehette az előző év consulának és saját védőjének, Cicerónak hivatali örökét.

Nótári Tamás monográfiája a *Pro Murena* két paragrafusának elemzése kapcsán mutatja be a római gondolkodásban – kiváltképp az archaikus és preklasszikus kor jogi gondolkodásában – elválaszthatatlan egységet képező három szféra kapcsolódási pontjait. E tekintetben elengedhetetlen a történeti, a jogi, a vallási és a retorikai aspektusok összevetése; a szerző ennek megfelelően egyszerre elemzi a szóban forgó forrásokat jog-, irodalom- és vallástörténeti, valamint retorikai és filológiai oldalokról. Ezen interdiszciplináris elemzés-mód a kötet alapvető vezérfonala, így a védőbeszéd több irányból történő megközelítésével komplex, a *Pro Murena* keletkezésének körülményeit bemutató monográfia születhetett meg.

A munka három fő részre tagolódik. Az első, *A Pro Murena történeti, jogi és retorikai háttere* címet viselő, hét alfejezetre osztott fejezet, Marcus Tullius Cicero életének és munkásságának áttekintését követően, az oratio történeti hátterét világítja meg: a Kr. e. 63. évi consuli választáson induló Murenát választási csalással kapcsolatos vádakkal illették, amelynek eredményeképpen Rómában veszélyes közjogi helyzet alakult ki. Külön kiemelendő a cicerói beszéd elhangzása pontos időpontjának meghatározásáról szóló elemzés. Az *oratio* szerkezete kapcsán megismerkedhetünk az antik retorika gyakori és sajátos stratégiájával, miszerint az ékesszóló, ünnepélyes védő először önmagát kívánja tisztázni. A harmadik alfejezet a *quaestio de ambitu* kialakulását és sajátosságait teszi elemzés tárgyává. A következőkben Quintus Tullius Cicero művének, a *Commentariolum petitionis*, azaz *A hivatalra pályázók kézikönyve* – a ránk maradt legrégebbi, Kr. e. 64-ben

keletkezett kampánytaktikai irat – érdekesítő szerepével és jelentőségével ismerkedhetünk meg. Ebben Quintus, Marcus Tullius Cicero öccse szolgál bátyjának tanácsokkal ahhoz, hogy milyen stratégiával nyerheti meg a consuli választásokat. A consulválasztások Rómában különös jelentőségűek voltak, hiszen a consulok meghatározó befolyással rendelkeztek a Birodalom politikájára és a mindennapokra is. Quintus intelmeiben gyűjtötte össze a consuli tisztség elnyeréséhez szükséges tudnivalókat, amelyek még modern korunk viszonyaihoz is meglepően hasonlítanak. A *Commentariolum* a tömegek befolyásolásának, az ismertség és népszerűség, a választók jóindulata megszerzésének válogatott módszereit mutatja be. Quintus szerint a tisztség elnyerése érdekében a pályázónak semmilyen trükkötől, hamis ígéretről, hazugságtól és színleléstől nem szabad visszariadnia.

Az egyesületek és a cliensek szerepe a választásoknál című szakasz a collegiumok és a clientela szerepének választások idején tapasztalható felértékelődését taglalja. A magistratusokra pályázóknak általában elég volt az egyesület vezető személyiségeit megnyernie saját ügye számára, mivel a tagság engedelmesen követte a hangadókat. A clienseken keresztül hasonló hatékonysággal lehetett szélesebb tömegeket manipulálni, illetve mozgósítani. A nagy kíséret a politikus elismertségét és a polgárság általi támogatottságát jelezte.

A negyedik alfejezetben Lucius Licinius Murena pályafutását mutatja be a szerző, majd ismerteti Cicerónak a *res militarissal*, azaz a katonai éreynyekkel kapcsolatos gondolatait. A híres szónok a hadvezér elsőbbségét hangoztatja mind a iurisprudentia, mind az eloquentia terén, bár a *Corpus Ciceronianum* más forrásaiban már messze nem értékeli olyan sokra a háborús dicsőséget, ahogy azt a *Pro Murena*-ban – valószínűleg Murena érdekében – hangsúlyozta. Az ötödik alfejezetben a 63. évi választáson alulmaradt Servius Sulpicius Rufus pályája, illetve Cicerónak a iurisprudentiához és művelőihez fűződő viszonya rajzolódik ki az olvasó előtt. A perfectus orator eszméje Cicerónak az ideális szónokról vallott gondolatait összegzi, külön ismertette az ókori szónokképzés és szónoklattan jellemzőit. Mint oly sok mindenben, a szónoklattanban is felfedezhető az ókori görögök hatása, így természetesen Szókratész, Platon és Arisztotelész mellett Lükurgosz, Pittakosz, Gorgiasz és Thraszümakhosz tanításaival is megismerkedhetünk.

A *Jog, vallás és retorika* második fejezete öt további alfejezetre tagolódik, amelyekben a jogtörténeti megközelítés mellett külön hangsúlyt kap a filológiai szemléletmód is, azaz a beszéd elemzése kerül a középpontba. A *fatum* fogalmát elemző passzusban a kifejezés jelentésének eredetét, etimológiai hátterét vizsgálja meg a szerző. A vetés istennőjének, Ops Opiferának szentelt templom dedicatioja, illetve a tiszteletéhez kapcsolódó ünnepek rendje szolgál példaként a legis actio sacramento in rem, a római vallási és jogi aktusok szövegközpontúságára. „Az elmondandó szavak előre meghatározott, pontos rend szerint közölt, szabatos for-

májának” elve egyaránt meghatározta a vallási és a jogi eljárásokat. A *prodigiumértelmezés verbális aspektusa* című alfejezetben hasonlóképpen a kimondott szó valóság létrehozó hatásával ismerkedhetünk meg. Az imperium–hasta viszonyrendszert a fejezet harmadik nagyobb, *Hasta – festuca* címet viselő alfejezete veszi górcső alá. A hasta, azaz a lándzsa szimbolikus erőt hordozott a római gondolatvilágban. Nótári álláspontját a szakirodalom által megerősítve alakította ki, amely szerint a legis actio sacramento in rem szertartásában a lándzsa nem egyszerűen a dominium, hanem általában a hatalom, így a szakrális jelentőségű imperium jelképeként is megjelent. A szerző véleménye alapján a jóslásra hivatott augurok pálcája, a lituus hasonlóképpen e fogalomkörben értelmezhető tárgy, amely szimbolikus erővel bírt. A flamen Dialis feladata a vallásilag tisztátalan személyek és tárgyak távoltartása volt, így az ő botja is a szakrális tulajdonságokkal felruházott eszközök közé tartozik, akárcsak a lictorok vesszőnyalábja. Ezen eszközök, valamint a használatukra jogosult, a vallási életben szerepet betöltő személyek bemutatásakor számos érdekességet ismerhetünk meg, így például a flamen Dialis hajának levágásával kapcsolatos szabályokat, vagy a lictorok ruházatát előíró, kevéssé szigorú követelményeket. Különös jelentőséggel bír a szakrális tárgyak között Mars lándzsája (hasta Martis), mivel magát az istent, illetve annak jelenlétét testesíti meg. A ius fetiale és a legis actio sacramento in rem összehasonlítása kapcsán a két eljárási rend több vonatkozásban megfigyelhető hasonlatosságát hangsúlyozza a szerző. A második fejezet végén a Plautus *Casina* című komédiájában megjelenő rituális harc szakrális-jogi összetevőinek elemzését olvashatjuk.

A *Pro Murena* huszonhetedik paragraphusát elemzi a munka harmadik fejezete. Nótári a házassági jog jellemzőit bemutató elemzésében Cicero nyomán az eljegyzés sajátosságait és az ahhoz fűződő fogalmakat gyűjti egybe, majd áttér a házasság és a manus, a férj feleség feletti hatalmának megszerzése közötti viszonyra. A manus megszerzése Gaius alapján háromféleképpen volt lehetséges: az usus, a confarreatio és a coemptio útján. Az előző fejezetekhez hasonlóan, itt is etimológiai, jogtörténelmi és filológiai aspektusból veti egybe a mű az elemzések tárgyát, s visszautal a flamen Dialisra is, mivel az e tisztet betöltő személynek komoly szerepe volt a házasságkötésnél is. A szakirodalom legújabb eredményeire támaszkodik a szerző e fejtegetésekben is, akárcsak mint a manus megszűnését és a válás esetét szabályozó jogi előírások bemutatásánál. Az uxor in manu agnatiohoz fűződő kapcsolatának leírása érdekében a házassági jog egyes ele-

meinek számbavételét követően egy rövid kitérő, majd – visszatérve az eredeti gondolatmenethez – a házibíraskodás jellemzőinek bemutatása következik. A iudicium domesticum a férj bíraskodási jogát biztosította felesége felett a főbenjáró, halálbüntetéssel sújtandó cselekmények (a rokonság összehívásával kellett ítélkezni), és a kisebb súlyú normaszegések tekintetében is, amikor is a férj maga bíraskodhatott és szabhatott ki büntetést.

A harmadik fejezet harmadik alfejezete az interpretatio, mint fogalom etimológiai elemzését és a hozzá fűződő jelentéstartalmak kialakulásának, változásának forrásokra támaszkodó bemutatását tartalmazza. A *Summum ius summa iniuria* proverbium jelentősége Rotterdami Erasmus munkásságában, azon belül az *Adagia* című mű kapcsán alkotja a kötet következő alfejezetét. Erasmus e fogalom elemzésekor Cicero több szövegére támaszkodik, így a *Pro Murenára* is. Az aequitas kapcsán a szerző megvilágítja e fogalomnak a iustitiához fűződő kapcsolatát és az általa generált jogértelmezési gondolatokat. A *birtokvédelem kérdése a Pro Caecina*ban alfejezetben, az oratio történelmi hátterének feltárása után, a beszédből megismert tényállás segítségével elemzi a szerző a deductiót, mint e szöveghely különösen fontos fogalmát. E jellegzetesen formalisztikus, a birtokvita kapcsán perbe szállt felek egyikének birtokról történő szimbolikus kiűzését jelentő aktus a birtokvédelemmel kapcsolatos jogi szabályozással áll érdekes viszonyban. E kapcsolat és az idevágó törvények történelmi vizsgálatát olvashatjuk a kötet ezen alfejezetében.

A *Jog, vallás és retorika* koncepciója, a számos aspektusból megvizsgált szöveghelyek nem tették könnyűvé a szerző munkáját, mégis joggal érezhetjük úgy, hogy Nótári Tamás képes volt jól eleget tenni az ön maga által felállított magas követelményeknek. Nagy erénye a műnek, hogy a gyakorlatban is sikerrel megvalósította a kötet alapkoncepcióját, az interdiszciplináris, komplex elemzést, amelynek eredménye a koherens, a vizsgált aspektusok között fennálló kapcsolatokat és összefüggéseket bemutató monográfia. Külön említést érdemel – bár a szerzőnél már megszokhattuk – a részletes jegyzetapparátus, a gazdag bibliográfia és forrásmutató. A könyv szakmai, tudományos megalapozottságát tovább mélyíti a latinul és magyarul egyaránt közölt idézetek citálása. A *Jog, vallás és retorika* nyomdai kivitele, igényes tipográfiája a kiadót dicséri. Amellett, hogy a mű elsősorban a tudományos olvasóközönség számára született meg, a római kultúra és jog iránt érdeklődő laikus olvasóközönség számára is érdekes olvasmányélményt nyújthat.

Matura Tamás

